

A REFORMÁCIÓ AKTUALITÁSA

Miért éppen Reformáció? Minden év októberének utolsó napján emlékezünk meg a majdnem fél évezreddel ezelőtt az egyik német fejedelemségben történekről. Egy egyetemi tanár pamfletjéről, amelyben kínos kijelentések sorjáltak olyan közmegegyezést mutató témákról, melyeket addig nem illett megkérdőjelezni. A kérdésekbe rejtett üzenet pedig nem más volt, mint a hitvalló ember szerepének biblikus újraértelmezése, a búcsúcédulák kapcsán és helyett a megigazulás és a megszentelődés fogalmainak előtérbe helyezése. Luther kora óta is annyian kísérleteztek már reformokkal kis hazánkban is, legyen az egyházi vagy éppen világi program, hogy felmerülhet bennünk a kérdés: a mai modern embernek még szüksége van reformokra? S annyi reformötlet után nem volt elég a reformokból? És éppen egy ilyen ősrégi, ha nem „ősdi” fajtához kellene ragaszkodnunk? Szükségünk van egyáltalán a reformációra?

A történelmi nap, 1517. október 31-e nem tűnt reformnapnak. Sőt: a hét egy napja volt csupán, még csak nem is vasárnap. Azon a szerdán a kalendáriumok és a csíziók (a korabeli meteorológia) előrejelzése szerint nem volt várható semmi különleges esemény. Berlin s Lípce között félúton, az Elba partján található kisváros, Wittenberg eladdig a napi ritmusát élte, míg az utókor által Bölcs Frigyesként tisztelt, a császárt választó hét választófejedelem egyike ki nem zökkentette ebből. Wittenberg ettől kezdve Szász-Anhalt tartomány központja lett, ahol a fejedelem természetesen épített egy reprezentatív rezidenciát, kastélyt és vártemplomot az Elba kanyarulatához, és 1502-ben új egyetemet is alapított. Gyakori lett a városban a lovasfelvonulással járó egyházi s világi küldöttségek látogatása; éppúgy, mint az egyetemi oktatást irányító Agostonos-rend hegyes kapucnis, a fekete habituson bőrvet viselő szerzeteseinek vonulása a matutinumra vagy épp vecsernyére hívó harangok hangjára; s megszokottá vált az egyetemi disputáik éves rendje a vártemplom falára kiszögezett tételeikkel.

Azon a napon az egyházi év rendje szerint ünnepre készülődött a város. A Vártemplom előtti piactéren a bőrzekén, prémeken, vágómarhán és magyar boron kívül a hétközi árusok portékái közt nagyobb számban jelentek meg az almák, a mécsesek és gyertyák, hiszen *Mindenszentek* ünnepére készült a város. A szomszéd kisvárosokban pedig a kofák lacipecsenyéinek szaga egybevegyült a búcsúcédulákat árusító domonkosok vásári látványosságával. Joachim Tetzl megterést hirdető prédikációja köré a túlvilági boldogság pénzen megválható örömeire áhító tömeg gyűlt, akik Wittenbergből is áramlottak, hogy ebben részesek lehessenek. „*Mibelyt a pénz a ládikába hullik, a tisztítóúzból a lélek kinyrik*” – szölt a rigmus, s pergett a sok ezüst tallér és garas. És október 31-ének estéjén, *Mindenszentek* ünnepének vigiliáján nagy keletje volt a közbenjárók segítségét kérő s azok segítségét kiszámítható községbe hozó igazolásoknak. „*E mai napon, szeretteim, mindvalamennyi szenteknek emlé-*

kezetét egy közös ünnepségnek vígságával üljük. Mert hitvallásuk minél szilárdabb volt a szenvedésben, annál ragyogóbb most a tisztességben. [...] Lépjünk mi is erre az útra, siessünk a mennyei hazába, melynek polgárai közé felvétettünk.”¹ „Istenünk, te látod, hogy gyengeségünk mennyire megbénít bennünket. Szentjeid példájával kelts bennünk új erőt szeretetednek szolgálatára. Krisztus, a mi Urunk által. Amen” – szolt a liturgia záróimája a *Mindenszentek litániá*-jában, miután hét rendben, hét karban szálltak az oltalomkérők fohásza: Szűz Mária és az angyalok, Pátriarkák és próféták, Apostolok és tanítványok, Vértanúk, Püspökök és Tanítók, Papok és Szerzetesek, s végül a „Világi szentek”, a valaha élt igaz emberek felé.² Az ünnepi előkészületek a századok óta megszokott rendben zajlottak, és semmi sem mutatta, hogy aznap valami új kezdődött el. Amíg Profeszszor Luther Márton, a wittenbergi egyetem bölcsészeti és teológiai tudományainak doktora, el nem készítette 95 pontból álló disputájának tételeit.

Míntha gát szakadt volna át: 2 hét múlva szerte a német fejedelemségekben az ő kalapácsütései visszhangoztak: a *95 Tétel* szövegének latinul és németül, majd 30 cím alatt, több mint 300.000 másolata terjedt el. 1 hónap múlva egész Németország, 2 hónap múlva a keresztény Európa ismerte és vitatta a tételeket, Canterbury-től Kolozsvárig, Göteborgtól Rómáig. És kezdetét vette az a folyamat, ami egy egyetemi disputának, vitairatnak szánt cselekedetből kiindulva egyházszakadáshoz vezetett, új felekezetek születését okozta (és azóta is, újra meg újra). Miért éppen reformáció? Mert egy bátor ember kiállása elsodort évszázados intézményeket, és megváltoztatta az ember–Isten viszony rögzült, hierarchikus formáját: győzött tehát a „*protestáló hit, s küldetéses vétő*”.³ Ilyen egyszerű lenne? Sokáig így hittük.

Nincs 50 éve, hogy egy német történész, Erwin Iserloh „kétséget kizáróan” kimutatta, hogy azon a bizonyos október végi napon valójában nem is történt semmi felforgató hatású.⁴ Sem Luther, sem a kortársak írásai nem utalnak arra – hangzik az érvelés –, hogy a wittenbergi vártemplom kapuját a tanár úr kis vaskalapáccsal és néhány 120-as szöggel próbálta volna megjelölni. Ez csak egy szimpla levélmelléklet volt, amelyet egyházi feletteseihez s néhány barátjához eljuttatott. Sőt Luther levelezése jelzi, hogy nem ezt a pillanatot érezte döntő fontosságúnak, és csodálkozott is a *Tételek* hatásán, mert számára az *annus mirabilis*, a fordulat éve 1525 volt, amikor véget ért a parasztháború, javában zajlott az Erasmus-vita, és Bora Kata igent mondott a kiugrott szerzetes házassági ajánlatára. Azóta kiderült, hogy Luther mégiscsak megtehetette a nagy lépést, s erre egy rég megfejtésre váró titkosírással készült szövege utal. Megint más arra emlékeztetett, hogy Luther Márton élete egyik utolsó, halálos ágyán tett megjegyzése az volt, hogy ő katolikus, wittenbergi katolikus szeretne lenni az utókor szemében.⁵ Márpedig ha az egyház valóban katolikus, azaz egyetemes, akkor miért ne lehetne valaki a római mellett genfi vagy éppen wittenbergi katolikus? És megint csak más történészek azt is kimutatták, hogy a 95

¹ Beda Venerabilis (673k.–735) angol szerzetes *Mindenszentek* napi imája.

² Ősi keresztény könyörgés, melynek szövegét a 15. században kodifikálta XIV. Benedek pápa. A szöveget ld. <http://www.katolikus.hu/mindenszent.html>.

³ Ady Endre *Hunn, új legenda* című verse 10. versszakának ismert, protestáns öntudatát jelző sora.

⁴ Erwin ISERLOH, *Luther zwischen Reform und Reformation*, Münster, Aschendorff, 1966; angolul: *The Theses Were Not Posted: Luther Between Reform and Reformation*, Toronto, Saunders, 1968.

⁵ Fabinyi Tamás hivatkozása, elhangzott Esterházy Péter és Fabiny Tamás beszélgetésekor, ld. az *Asztali Beszélgetések Kulturális Alapítvány* honlapján, <http://asztali.lutheran.hu/megjelent-cikkek-rendezvenyeinkrol/esterhazy-peter-es-fabiny-tamas-beszelgetese>.

pont, és még inkább a hit általi megigazulás dogmája, amelyben az utókor a reformáció lényegét látja, 1516-ban – egy évvel Luthert megelőzően – Zürichben Zwinglinél, de már 1511-ben a velencei diplomata és bíboros, Gasparo Contarini életidejében, a katolikus spirituálisok mozgalmában megjelent.⁶ Sőt régi közhely, hogy a 13–15. századi nagy reformzsinatok, a 4. (1215) és az 5. lateráni zsinat (1512–17) közti 300 év alatt, és az ezekkel párhuzamos ún. előreformátor-mozgalmak (John Wycliff-től Jan Hus-on át a Luther-kortárs Újszövetség-fordító William Tyndale-ig) sem akartak mást, mint hasonló megújulást. Egy kortárs történész javaslatára szerint a reformáció kifejezés helyett érdemesebb volna a reneszánsz átfogó fogalmát használni, és csak mint a reneszánsz egyik irányáról beszélni a jelenségről.⁷ Miként Anne Hudson monográfiájának címében áll: a reformáció valójában egy koraszülött jelenség.⁸ Hiszen a legfontosabbnak tekintett reformáció ötlete, csírája már ilyen módon több mint 150 éve megfogant. A reformmozgalmak alapja, a fej és a tagok reformálása régi elképzelés volt, és Luther kezdeményezése is beleillik ebbe a sorba. Akkor a reformmozgalmak helyett miért éppen „a” Reformáció az egyetlen, amit ünneplünk?

A történész válogat. Olyan, mint egy jó szakács: számba veszi a rendelkezésére álló anyagokat, rendezi a beszerzési útvonalakat, előkészíti a terepet, majd összeállít egy saját készítményt, legyen az tömegtermék vagy éppen egy kevesek szája íze szerinti specifikum. Állítása szerint ezekből a lehetőségekből bármit élénk adhatna, de most ezt szolgálja fel a terítékre. Mi pedig, mint az ünneplőbe öltözött vendégek elfogadhatjuk az élénk tálalt táplálékot, vagy pedig dönthetünk, s készíthetünk magunknak otthon saját felfogás szerinti remekművet. A reformációról is sokféle szellemi eledelt lehet készíteni. Hangzatos tömegterméket és felpuffasztó pamfletet. Lehet a Luther-féle „nagybetűs” Reformációról, és lehet a meg-megújuló reformmozgalmakról; az egyházon belüli és kívüli protestálókról; a nagyhatású reformerekről, forradalmárokról és a szoba csendjében emésztődő magányos gondolkodókról; az egyszerű wittenbergi eseményről és a reformációról mint folyamatról. És lehet szólni a történelmi *ha*-ról, hogy ha nincs reformáció, akkor mi minden történt volna másként, beleértve az angol és a francia forradalmat, Amerika megszületését vagy éppen a német gazdasági fellendülést etc.

De miért éppen a Luther-féle reformáció kapcsán? Mi a különleges üzenete 1517. október 31-ének? Másként fogalmazva alapvető kérdésünk, ha nem Luther személyére figyelünk, kik és hogyan olvasták akkor és azóta a *95 Tételek*?

Akkor, a 16. század elején a *95 Tétel* olvasta a baráti kör, az egyetem szellemi pezsgésében élő diák és tanárreteg, így az 1518-ban wittenbergi tanárságot vállaló, a később *Praeceptor Germaniae*, Németország Tanítója jelzöt kiérdemlő Philipp Melancthon, és olvasta az Újszövetség-fordító Rotterdami Erasmus, társai s később vitapartnerei Luthernek, és olvasták egytől egyig a reformáció atyái, Caspar Olevianustól Oecolompadiuson át Bézáig. Olvasta a szász választófejedelem, Bölcs Frigyes, aki nem melleleg a kor legnagyobb ereklyegyűjtője volt. S olvasta a pápai klientúra, Eck barátától Albrecht, mainzi érseken és Cajetan bíboroson át egészen

⁶ Patrick COLLINSON, *The Reformation*, London, Phoenix, 2003, 91–92.

⁷ Peter BURKE, *The European Renaissance Centres and Peripheries*, Oxford, Malden, Blackwell, 1998 (The Making of Europe).

⁸ Anne HUDSON, *The Premature Reformation: Wycliffite Texts and Lollard History*, Oxford, Clarendon, 1988.

X. Leó pápáig. S felolvasták annak a temérdek analfabéta, félalfabéta embernek, akik „betűt maguk nem ismertek,⁹ de hallották az Igét. Négyféle olvasási technika, négyféle reakcióval.

A kor értelmiségi elitje levelek, röpiratok, s kiadványok számolatlan tömegét indította útjára – a nyugat-európai ember első médiasokkját, kommunikációs dömpingjét előidézve –, s ezzel a protestáló szellemi erjedés kezdetét vette. A népnyelvű ígehirdetés és énekkultúra, a gúnyos hangú röplapok és a hitvitázó drámák ekkor virágkorukat élték. „*Megkérdem a piaci árúst, mennyit kóstál ez vagy ama – de ő így felel: 'Előbb mondd meg, teremtett-e a Fiú avagy örökéletű!' Elmegyek a pékehez, kérdem – mibe kerül egy cipó, mire ő arról szaval, hogy szerinte 'az Atya a magasabb rendű, és a Fiú neki van alárendelve.'*” Ilyen képet adott Nüsszai Szent Gergely a 4. századi közgondolkodásról,¹⁰ s bátran állíthatjuk, nem fogadta volna más kép, ha a 16. századi Európába téved. A kor emberének hihetetlen információéhségét tükrözi, hogy vándornyomdák nőttek ki a földből, s könyvterjesztők, hírmondók járták Európát pasquillusokkal, röpiratokkal, novellákkal, terjesztve az evangéliumot.

X. Leó, a Medici-pápa, keresztes háború és vallásháború ötletgazdája, Raffaello és Michelangelo mecénása, a Szent Péter Bazilika és a Vatikáni Könyvtár nagytekintélyű gyarapítója tekintélyrombolásnak tekintve Luther s követői tettét, kiátkozással sújtotta a német tanárt. De elítélte a német-római császár, a fekete koporsó-ágyban alvó V. Károly is, aki beidézte ugyan a wormsi zsinatra, s elnémíttatta volna, de végül csak elengedte, s birodalmi átokkal sújtotta. Maga pedig nemsokára megcsömörlve a világ gondjától, lemondott trónjáról, a világ valaha volt legnagyobb birodalmának vezetéséről. Az egyházi és a világi hatalmasságok megtagadták, kitagadták, *persona non grata*-nak nyilvánították Luthert, de őt „sem magasság, sem mélység” (Róm 8,38) nem rettentette, mert az egyedül könyörülő Isten kezébe tette le az életét. És III. Frigyes (1463–1525), szász választó, akit a protestáns történetírás a bölcs melléknévvel tisztelt meg, látva az eseményeket és ismerve az egyház- és világpolitikát, kivárt, latolgatott, de nem kívánt botránykővé válni. Olvasta az ő „Doktor”-ának írásait, támogatta munkájában, s a wormsi zsinatot követően megmentette üldözöitől, de gazdag ifjúként nem tudott lemondani a hatalmas ereklgyűjteményéről, és továbbra is misét mondatott a saját kápolnájában.¹¹

Valószínűleg nem Luther volt az első, aki felvetette az *élet reformációjának* tételeit, hanem ezeknek csirái megtalálhatóak a megelőző századok teológiai gondolkodásában és egyházkormányzati vitáiraiban, Szent Ágostontól Nicolaus de Cusán át Geiler von Karlsbergig, de a szikrát Luthernek a Zsoltárok könyvének és a Római levélnek az exegézise adta. Amit viszont az ő nominalista kétkedése elindított, az valósággal lavina módjára sodort el minden addigi egyházi ál-kegyességi gyakorlatot, és vonzott magához megannyi megújító szándékú kezdeményezést. „*Arra kell tanítani a keresztényeket, hogy jobb dolgot tesz, aki a szegénynek ad, vagy a rászorulóknak kölcsönöz, mint hogyba búcsút vásárol.*” (44. cikkely) S „*Nyilvánvaló, hogy itt nem mulandó javakról van szó, mert azokat sok egyházi szónok nem egykönnyen osztogatja, hanem inkább*

⁹ A 16. századi olvasáskultúrához ld. TÓTH István György, *A magyar művelődés a kora újkorban = Magyar Művelődéstörténet*, szerk. KÓSA László, Bp., Osiris, 2000² (Osiris tankönyvek), 186–189.

¹⁰ Idézi: HAHN István, *Utószó = A törzsek származásáról avagy a kincsesbarlang*, szerk. FRÖHLICH Ida, Bp., Helikon, 1985 (Prométheusz könyvek, 8), 111.

¹¹ A rövid életrajzot ld. <http://church.lutheran.hu/luther/friedr.html>.

gyűjtő” (57. cikkely). „*Az egyház kincse valójában Isten dicsőségének és kegyelmének szent evangéliuma*” (62. cikkely) - hirdetik a tételek. S másutt azt magyarázta Luther doktor, hogy meg kell tanítani azt is az embereknek, hogy nincs más üdvözítő, csak a Krisztus, s „*az igaz ember hitből él*”. A megigazulás pedig nem váltható meg pénzen, csak azáltal, ha „*a bűvek egész élete bűnbánatra térés*” lesz (1. cikkely). Mert „*az evangélium kincse olyan háló, amellyel egykor az anyagi javak embereit halásszák*” (65. cikkely), „*a bűcsű kincse pedig olyan háló, amellyel ma az emberek anyagi javait halásszák*” (66. cikkely).¹²

Miért éppen Reformáció? Amiként látható, hogy mennyire különbözőképpen lehet vélekedni Luther történelmi léptékű tetteről, akként az is nyilvánvaló, hogy nemcsak a saját korának kiemelkedő jelentősége miatt lehet fontos a reformáció, hanem az időközben eltelt évszázadok bizonyító erejű súlya miatt is. Az esemény megítélése tehát nemcsak attól függ, hogy annak történeti értékéről miként vélekedünk, hanem attól is, hogy az aktuális nézőpont felől az időben visszatekintve milyen egyéb értékekkel telítődött annak az egykori egyszeri történeti eseménynek az értelmezéstartománya.¹³ A reformáció ünnepét elsőként már annak 100 éves jubileumán, épp a 30 éves háború előestéjén, Heidelbergben megülték. 1617. november 2-án, halottak napján, mely csütörtökre esett, az egyetemváros prédikátora, Abraham Scultetus IV. Frigyes özvegye előtt beszélt, s – ahogy Szenci Molnár Albert fordításában ismerjük – „*bálákat adott az mindenható Istennek, hogy ő minket az Pápistáságnac rettenetes setéségéből hatalmasan kiragadott, és az Evangéliomnac fényes világosságára hozott*”.¹⁴ És míg a reformáció bicentenáriuma például Skandináviában egyházpolitikai tettként hatott, s esélyt adott arra, hogy megerősítsék az evangélikus felekezet identitását,¹⁵ addig a 300 éves évfordulón már ökumenikus ünnepséget ültek Európa-szerre, s Luther-szobrot avattak,¹⁶ a 400 éves jubileumot pedig kiadványok, emléklapok, konferenciák sora jelzi, s a soron következő 500.-nak már javában

¹² A 95 Tétel szövegét ld. <http://church.lutheran.hu/luther/95thesen.html>.

¹³ A hagyományban állás, a recepciótörténet jelentőségéhez a két szélsőséges, de ebben a kérdésben egymást erősítő nézet, a cambridge-i kora újkoros történeztől, Peter Burketől olvasható egy jelenségről (a movement „has no essence, defined in terms of its own history”), P. B., *Origins of cultural history = UÓ, Varieties of cultural history*, Cambridge, 1997, 1; illetve az irodalmi hermeneutika atyjától, az ún. konstanzi iskola vezéralakjától, Hans Robert Jausstól, ld. H. R. J., *Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, szerk., kiad. BABARCZY Eszter, Bp., Osiris, 1997.

¹⁴ SZENCI MOLNÁR Albert, *Secularis concio evangelica, az az jubileus esztendei praedikatio [!], melyben az evangeliumnac ez előtt száz esztendővel Isten kegyelméből nyonna kinyilatkoztatása [!], terjedése és megtartása örvendetes haláddással előszámláltatic es megdiczirtetic. Németül praedikáltott Haydelbergában... az Sz. Lélec nevű öreg egyházban, Mindszent hónap 2. napján 1617. esztendőben Scultetus Abraham által*, Oppenheim, Galler, 1618, (RMNy 1166; RMK I, 482), 1–2.

¹⁵ Henrik HORSTBØLL, *Pietism and the Politics of Catechisms. The Case of Denmark and Norway in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, *Scandinavian Journal of History*, 29(2004/2), 146.

¹⁶ Heinz SCHILLING, *Calvin und Calvinismus in europageschichtlicher Perspektive = Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, hgg. Marta FATA, Anton SCHINDLING, Münster, Aschendorff, 2010 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 155), 1–4; *A reformáció emlékezete*, (Interjú MILISITS Mátéval, 2010. 09. 28., MRE honlapján), http://www.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=26295%3Aa-reformacio-emlekezete&catid=133%3Ahatat&Itemid=508&lang=hu.

folynak az előkészületei, s minden, 2017-ig vezető évnek adott a témája.¹⁷ Míg a 17–18. századi megemlékezések a protestáns egyházak történeti szerepét hangsúlyozták, a 19–20. századi ünnepek már a protestantizmus kulturális szerepét értelmezték. A fél évezredes jubileum már tőlünk is függ.

Szükségünk van a reformációra? Egyre inkább. Egyre inkább szükséges azt tisztázni, hogy számunkra mi az üzenete „a” Reformációnak. Luther öröksége az, hogy az Egyház nem sziget a társadalomban, hanem mártír – a görög szó eredeti értelmében –, tanúságtevő közösség. S a wittenbergi tettet sem az evangélikus felekezet létrehozása sarkallta, hanem az egyház evangéliumi küldetésének a megújítása. Hiszem, hogy az Isten sem azt várja el tőlünk, hogy lelki tömegtermékek fogyasztói legyünk vagy „bólogatójánosok.” Luther példája arra tanít, hogy a helyes bibliaismeret segíti a helyes istenismeretre jutást. S mivel Isten igaz, ígéretei beteljesülnek, a zsoltáros szavával „az Istenben bízom, nem félek; ember mit árthatna nekem?” (Zsolt 56,12).

2010 – a protestáns nyilvánosság és a református egység, 2011 – a reformáció és a szabadság éve. Szükségünk van a reformációra mindennap. Ha a testünk, a sejtjeink meg tudnak újulni havonta, akkor hogyan lenne szüksége a lelkünknek is a megújulásra! A reformáció ünnepnapja erre emlékeztet: merjük elhinni ma is, hogy „az igaz ember hitből él” (Róm 1,17), és a mi fél évezredes öreg egyházunknak, s benne magunknak is az újulást, a reformációt csak az Isten kegyelmi ajándéka adhatja.

¹⁷ A reformáció napjának 2010. évi ünnepséséhez kiadott, a világ számos országában és kultúrájában hasznosítható segédanyagot ld. a *Reformierter Bund in Deutschland* (reformiert-info.de) és az *Evangelische Kirche in Deutschland* (ekd.de) honlapjain, ld. http://www.kirche-im-aufbruch.ekd.de/images/Kirche_im_Aufbruch_-_auch_weltweit_PDF-Datei.pdf.